Високі темпи економічного розвитку. За темпами промислового розвитку в роки стабілізації (1924–1929) *Франція випереджала Німеччину і Велику Британію й поступалась лише США*. Економічне зростання дозволило досить ефективно реалізувати соціальні програми. Високі темпи промислового розвитку Франції в 1924–1929 рр. пояснювались отриманням репарацій з Німеччини (9 млн марок золотом), використанням саарського вугілля і лотаринзької руди, дешевої робочої сили в колоніях.

Незважаючи на всю гостроту політичної боротьби, Франція залишалася країною, де стабільно діяли демократичні інститути.

ПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Для перевірки знань

1. Назвіть провідні політичні партії Великої Британії в 1920–30-ті рр.
2. Про яку подію йдеться? Вона почалась 4 травня 1926 р. під керівництвом Генеральної ради британського конгресу тред-юніонів. У цій події брало участь 40% населення країни. Про подію дізналися трудящі багатьох країн.
3. Хто очолював уряд Франції після закінчення Першої світової війни?
4. Якими були наслідки Першої світової війни для Франції?
5. Назвіть основні положення програми Лівого блоку.

II. Для систематизації навчального матеріалу

1. Які зміни відбулися в економіці Британії після Першої світової війни?
2. Назвіть основні положення, які містила в собі передвиборна програма лейбористів перед виборами 1924 р.
3. Які реформи провів уряд Д. Ллойд Джорджа?
4. У чому полягала різниця в діяльності урядів Національної єдності і Лівого блоку?

III. Для обговорення в групі

1. У чому полягала різниця в здійсненні внутрішньополітичного курсу урядів консерваторів і лейбористів?
2. З якої причини, на Ваш погляд, у Франції значно частіше, ніж у Великій Британії і США відбувалася зміна урядів? Наскільки цей процес відображав особливості політичної системи Франції?

IV. Робота з історичними поняттями, географічними назвами

1. Поясніть поняття: «локаут».
2. З перерахованих країн назвіть ті, які входили до складу Малої Антанти: Чехословаччина, Польща, Румунія, Королівство сербів, хорватів і словенців.

V. Творчі завдання

Як Ви вважаєте, чому лейбористи, перебуваючи при владі, не почали будівництво соціалізму у Великій Британії?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ДАТИ

1919–1924 рр......уряд Національного блоку при владі у Франції
1924 р......сформовано перший лейбористський уряд у Великій Британії
1924–1926 рр......уряд Лівого блоку при владі у Франції
1924–1929 рр......консерватори при владі у Великій Британії
1926 р......загальний страйк шахтарів у Великій Британії
1926 –1929 рр......уряд Національного єднання при владі у Франції

§21. Створення корпоративної системи в Італії. Німеччина в період Веймарської республіки

1. БУДІВНИЦТВО «КОРПОРАТИВНОЇ ДЕРЖАВИ» В ІТАЛІЇ

Корпоративізм – вид соціальної організації, що характеризується наявністю твердої ієрархічної системи влади, у якій одержавлені корпорації, що об'єднують робітників і підприємців за галузевою ознакою, тримають під контролем все економічне і соціальне життя країни.

Корпоративна держава – одна з форм авторитарного політичного режиму, ідеологи якого розглядають державу як сукупність корпорацій, що виконують певні соціальні функції.

Корпоративізм. У роки економічної кризи в Італії стало інтенсивно впроваджуватися будівництво держави на принципах корпоративізму.

Основні принципи корпоративної політики. Уперше вони були викладені ще в *«Хартії праці»*, схваленій «Великою фашистською радою» у 1927 р., однак здійснення цих принципів почалося значно пізніше.

У 1930 р. у законодавчому порядку були визначені функції *Національної ради корпорацій*, а в 1934 р. почали створюватися самі корпорації.

Це повинно було означати перетворення професійних спілок у галузеві корпорації, які об'єднали б підприємців і осіб найманої праці. Було створено ***22 корпорації***, що об'єднували різні підприємства й господарства: промисловості, сільського господарства, торгівлі, банків, транспорту й т. ін. Крім того, у кожній провінції створювалась *економічна рада*, що координувала діяльність корпорацій у місцевому масштабі. На чолі всіх організацій була *Національна рада корпорацій*, до складу якої, крім представників роботодавців і трудящих, входили делегати фашистської партії, міністри і їхні заступники, різні експерти і фахівці.

Будівництво «корпоративної держави» було завершене в 1939 р. реорганізацією вищих законодавчих органів держави. Місце Палати депутатів зайняла палата, що формувалася фашистською партією разом з Національною радою корпорацій. Фашизм в Італії покінчив з виборністю, що до цього часу зберігалася при формуванні вищих законодавчих органів.

Корпорації зображувалися фашистами як надсоціальні організації, покликані здійснити перетворення всіх соціальних відносин у гармонійне співробітництво. Однак дійсним результатом створення корпоративної системи було ***безпрецедентне зростання впливу держави і її органів на все економічне і соціальне життя країни.***

2. НІМЕЧЧИНА В ПЕРІОД ВЕЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Становлення Веймарської республіки

31 липня 1919 р. на засіданні Національних зборів, яке проходило у *Веймарі*, 265 голосами депутатів від партій, що входили до так званої Веймарської коаліції *(СДПН, Німецька демократична партія і партія Центру)*, була прийнята нова Конституція Німеччини.

Основний зміст Веймарської конституції:

– проголошувались ***свобода слова, преси, зібрань, союзів, загальне і рівне виборче право*** (для громадян обох статей з 20 років);

– гарантувалась ***недоторканність приватної власності***;

– визнавалися профспілки, право на колективний договір, право робітників створювати ради на підприємствах;

– була закріплена ***ліквідація монархії та встановлення республіки***;

– ***зберігався поділ Німеччини на «землі»*** (території), кожна з яких мала свій парламент (ландтаг) і свій уряд;

– ***законодавча влада належала загальнонімецькому парламенту – рейхстагу.***

– ***президент***, який обирався на 7 років загальним голосуванням, ***одержав надзвичайно широкі права***. Глава держави також був головнокомандувачем усіх збройних сил.

Нова конституція Німеччини була однією із найдемократичніших у світі. Вона створювала сприятливі умови для розвитку німецької держави.

Але в країні зберігалася напружена ситуація. *Економіка* перебувала в жалюгідному стані. Безробіття й інфляція набрали небаченого розмаху. Гроші знецінилися настільки, що булочник денну виручку возив у банк на тачці. У країні існували могутні правоконсервативні сили, які виступали за повернення до старого, довоєнного порядку, проти Версальського договору, проти конституції і соціальних завоювань трудящих.

Становище в країні після підписання Версальського договору

Зменшення території. За Версальським мирним договором Німеччина повинна була повернути Франції *Ельзас* і *Лотарингію*. Франції також передавалися у власність вугільні шахти *Саару*, а сама Саарська область на 15 років переходила під управління Ліги Націй, після чого передбачалося провести ***плебісцит*** у населеній здебільшого німцями Саарській області з питання її державної приналежності.

Плебісцит – один з видів всенародного обговорення й опитування на основі волевиявлення населення шляхом всенародного голосування.

Польщі передавалися *Познань* і *Західна Пруссія*, окремі райони *Східної Пруссії і Помераніі*, здебільшого заселені поляками. До Бельгії відійшли округи *Ейпен і Мальмеді*, до Данії – *Північний Шлезвіг*, до Чехословаччини – *Гульчинський округ*. Під управління Ліги Націй перейшла *Мемельська* область у Прибалтиці, а в 1923 р. *Мемель* був переданий Литві.

Втрата колоній. Репарації. Німецькі колонії як підмандатні території Ліги Націй були роздані найбільш впливовим державам Антанти.

Крім того, Німеччина відповідно до умов договору зобов'язана була виплатити репарації сумою 132 млрд золотих марок. На неї також покладалися витрати на утримання окупаційних військ на лівобережжі Рейну.

Армію необхідно було скоротити до 100 тис. чоловік, кількість офіцерів у ній – до 4 тис. Загальна військова повинність замінялася вільним наймом. Розпускався німецький генштаб, обмежувалося виробництво зброї.

Німеччина за Версальським мирним договором 1919 р.

ДАНІЯ
ШВЕЦІЯ
Копенгаген
Мемель
(Клайпеда)
ЛИТВА
БАЛТІЙСЬКЕ МОРЕ
ПІВНІЧНЕ
МОРЕ
СХІДНА
ПРУССІЯ
ПОМЕРАНІЯ
Познань
ПОЛЬЩА
Варшава
Лодзь
Брестя
Варшава
ТЮРІНГІЯ
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА
(Гулчин)
Гульчин
Прага
Дрезден
Франкфурт
Ельба
Одер
Вісла
Буг
Данциґ
(Ґданськ)
Данциґ
(Ґданськ)
Кенігсберг
Кенігсберг
Данциґ
(Ґданськ)
Ганновер
Берлін
Мюнстер
Мюнстер
Ганновер
Мюнхен
Лейпциґ
Дрезден
Франкфурт
Мюнхен
Прага
Гульчин
Гульчин
Варшава
Лодзь
Краків
Познань
Данциґ
(Ґданськ)
Данциґ
(Ґданськ)
Кенігсберг
Кенігсберг

Правоекстремістський путч. 13–17 березня 1920 р. група правих політиків і військових організувала ***путч*** із метою встановлення військової диктатури. Спираючись на так звані добровольчі частини і морську бригаду *Г. Ерхардта*, заколотники 13 березня захопили Берлін і оголосили про створення свого уряду на чолі з американським журналістом німецького походження ***В. Каппом***. Через загальний страйк, який охопив країну, путч провалився. Президент і уряд, які залишили Берлін, повернулися в столицю 17 березня. Капп втік до *Швеції*.

Рурська криза. 13 листопада 1922 р. уряд сформував великий підприємець ***В. Куно***. Не бачачи інших можливостей боротьби з кризою, його уряд вирішив призупинити поставки вугілля у Францію в рахунок репарацій.

У відповідь на ці дії в Рурську область були введені французькі та бельгійські війська. Поставки вугілля довелося відновити. У серпні 1923 р. під впливом загального страйку робітників кабінет В. Куно подав у відставку.

Вихід на політичну арену нацистів. ***Націонал-соціалістична робітнича партія Німеччини (НСДАП)*** була створена в 1919 р. У перші роки свого існування *націонал-соціалісти (нацисти)* не мали великого впливу. Першими рекрутами нацизму були фронтовики, що втратили здатність до регулярної праці; безробітні, що зневірились знайти роботу; розорені селяни; незатребувані суспільством молоді люди, на свідомість яких можна було легко вплинути різними обіцянками; невизнані представники інтелігенції; люмпени і просто зневірені в усьому невдахи.

Нацисти вміло направляли гнів цих людей на *євреїв*, які нібито зайняли їхні місця в установах і на підприємствах, а також на *комуністів*, *соціал-демократів*, *парламентарів*, називаючи їх «зрадниками Німеччини». Нацисти закликали німців до реваншу за поразку у війні.

8 листопада 1923 р. лідер нацистів ***Адольф Гітлер*** разом із штурмовиками з СА (напіввійськові формування НСДАП) увірвалися в один з мюнхенських пивних барів, де знаходилися почесні гості міста. Він вистрілив у стелю, а потім проголосив програму свого майбутнього національного уряду.

Після процесу щодо "пивного путчу"

«Пивний путч» був досить швидко ліквідований. Гітлер і його спільники постали перед судом і були засуджені на короткий термін тюремного ув'язнення, однак незабаром їх звільнили.

Активізація ліворадикальних сил. У країні повсюдно відбувалися заворушення, голодні бунти. У *Тюрінгії* і *Саксонії* були створені робітничі уряди, які очолювали комуністи і ліві соціал-демократи.

Користуючись невдоволенням населення, Комуністична партія Німеччини намагалася організувати повстання в Гамбурзі (жовтень 1923 р.), але воно було швидко придушене. Фактично повстанням ліворадикалів керував Комінтерн.

Стабілізація в економіці Німеччини починається з 1924 р. Вирішальну роль у цьому процесі відіграли мільярдні позики, надані *США і Великою Британією* в межах реалізації *плану Дауеса*. Загальна сума іноземних інвестицій в економіку країни в 1924–1929 рр. майже удвічі перевищувала суму репарацій. Деякі позики надавалися на 20–30 років.

Посилились процеси ***монополізації***. Створений у 1925 р. хімічний концерн *«І. Г. Фарбеніндустрі»* відразу став найбільшим у Європі.

У 1928 р. на 8 % був перевищений довоєнний обсяг промислового виробництва. Прискореними темпами розвивалася важка промисловість.

Німецькі промисловці відновили свої ***міжнародні позиції***. Вони обійшли *Британію* за експортом машин. За загальним обсягом промислового виробництва Німеччина вийшла на друге місце у світі після *США*.

Політична система Веймарської республіки в 1924–1929 рр. була стабільною. У 1925 р. президентом був обраний ***П. фон Гінденбург,*** який був головнокомандувачем німецьких військ у роки Першої світової війни.

Проте поступово підсилювалося протистояння між впливовою *СДПН*, яка була лідером серед лівих партій, та правими і *правоцентристськими партіями*. На лівому фланзі посилювалася *взаємна ворожість між соціал-демократами і комуністами*. Протистояння цих двох партій послаблювало республіку і відкривало дорогу до влади правоекстремістським силам.

Початок економічної кризи та її особливості в Німеччині

Світова економічна криза, що розпочалася в 1929 р., надзвичайно негативно вплинула на економіку країни і багато в чому, поряд з іншими чинниками, зумовила прихід до влади нацистів. Німеччина була однією з найбільш постраждалих від кризи країн, тому що її економічні успіхи значною мірою базувалися на іноземних кредитах і інвестиціях.

Німеччина встановила європейський рекорд за рівнем безробіття. На початок 1933 р. кількість безробітних наближалася до 9 млн чоловік, що становило половину найманих робітників. Мізерні допомоги по безробіттю одержували лише 20 % від загального числа тих, хто не мав роботи.

У зв'язку з важким станом економіки Німеччина не могла виконати план Дауеса. Західні країни, які самі переживали кризу, також зупинили інвестиції в німецьку економіку. Уряд Німеччини звернувся з проханням до держав-переможниць полегшити тягар репарацій. У 1930 р. був остаточно затверджений ***план Юнга,*** що передбачав дострокове припинення окупації Рейнської області та полегшення режиму виплат репарацій.

Однак, економічна та політична криза в країні поглиблювалися.

Криза Веймарської республіки

Політична криза. За роки існування Веймарської республіки (1919–1933) жодна політична партія не зуміла завоювати більшості в парламенті. Між парламентом, президентом, численними урядами, які часто змінювали один одного, не було взаєморозуміння й співробітництва. В умовах масового невдоволення в суспільстві набирала сили *нацистська партія*.

Правляча економічна і політична еліта прийшла до висновку про подальшу безперспективність демократичних методів управління.

Урядова криза практично не припинялася наприкінці 1920-х і на початку 1930-х рр. Парламент втратив свій вплив у країні, а реальна влада все більше зосереджувалася в президентському палаці, де президент ***П. Гінденбург*** усі свої помисли спрямовував на військовий реванш. Гінденбургу і його оточенню дуже імпонували шовінізм і реваншизм нацистів, їхні заклики до насильницького перекроювання карти Європи.

Ці події знаменували переддень краху Веймарської республіки та приходу до влади нацистів, що відбувся на початку 1930-х рр.

ПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Для перевірки знань

1. Що було викладено в «Хартії праці», схваленій «Великою фашистською радою» Італії у 1927 р.?
2. Яким країнам сплачувала репарації Німеччина?
3. Назвіть зобов'язання, які за Версальським договором мала виконати Німеччина стосовно своїх збройних сил.
4. Яку посаду з 1925 р. займав у Німеччині генерал П. фон Гінденбург?

II. Для систематизації навчального матеріалу

1. Назвіть основні положення Конституції Веймарської республіки.
2. Дайте характеристику основним політичним силам в Німеччині періоду Веймарської республіки.
3. Визначте особливості економічної кризи, що почалась в Німеччині в 1929 р.
4. Якими були передумови краху Веймарської республіки?

III. Для обговорення в групі

1. Який зв'язок існує між тоталітаризмом і корпоративною системою в Італії?
2. Що було передумовами радикалізації німецького суспільства часів Веймарської республіки?

IV. Робота з історичними поняттями, географічними назвами

1. Поясніть поняття: «корпоративізм», «корпоративна держава», «плебісцит».
2. З перерахованих країн назвіть ті, яким за Версальським договором були передані землі, що були у складі Німеччини: Франція, Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Бельгія, Голландія, Данія, Литва, Латвія.
3. З перерахованих земель назвіть ті, які за Версальським договором втратила Німеччина: Ельзас і Лотарингія, Саарська область, Варшава, Познань, Мемель, Західна Пруссія, окремі райони Східної Пруссії і Померанії, округи Ейпен і Мальмеді, Гульчинський округ, Північний Шлезвіг, Баден і Вюртемберг.

V. Творчі завдання

1. Доктрина італійських фашистів базувалась на ідеях «загальнонаціональної влади» і «корпоративної держави». Чому фашисти взяли за основу ці ідеї?
2. Як Ви вважаєте, які уроки сучасні політики можуть винести з історії Веймарської республіки?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ДАТИ

31 липня 1919 р......прийняття Веймарської конституції
8 листопада 1923 р......нацистський путч у Мюнхені

§22. Утворення СРСР. Неп

1. НОВА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА (НЕП)

Криза в Радянській Росії після закінчення громадянської війни

На початку 1921 р. більшовицька влада опинилася в глибокій кризі.

Промисловість була в стані розрухи. Через нестачу сировини і палива майже третина заводів і фабрик не працювали. Обсяг промислової продукції порівняно з 1913 р. зменшився в 7 разів. Посівні площі скоротилися з 110 млн десятин до 75 млн. У країні панувала інфляція – коробка сірників коштувала кілька мільйонів карбованців.

Трупи померлих від голоду, зібраних за декілька грудневих днів 1921 року на цвинтарі в м. Бузулук

У **1921 р.** почався страшний **голод**, *який охопив Україну, Поволжя, Приуралля, Казахстан, Західний Сибір*. Голодувало близько 30 млн чоловік. Незважаючи на допомогу світового співтовариства, від голоду загинуло понад 3 млн осіб.

Селянство більше не мирилося з політикою продрозкладки. **Селянські повстання** спалахнули з серпня 1920 р. у *Тамбовській і Воронезькій губерніях*, в ***Україні***, на *Середньому Поволжі, Дону і Кубані; у Середній Азії* активізували свою діяльність басмачі, які виступали під релігійно-політичними гаслами.

28 лютого 1921 р. спалахнув заколот в одному з осередків революції 1917 р. – морській фортеці *Кронштадт*.

Необхідність пошуку шляхів виходу з кризи змусила партійно-державне керівництво різко змінити економічну політику. На X з'їзді РКП(б) у березні 1921 р. була прийнята ***резолюція «Про заміну продрозкладки продподатком»***. Аналогічний декрет прийняв ВЦВК РРФСР. У країні впроваджувалася *нова економічна політика*, за якою закріпилася відповідна назва – неп.

Основні причини переходу до непу

Глибока соціально-економічна криза влади більшовиків.
Масові повстання в сільській місцевості, виступи в містах, армії, на флоті.
Крах ідеї «впровадження соціалізму і комунізму» шляхом ліквідації ринкових відносин.
Прагнення утримати владу в умовах наростання опору їй і міжнародної ізоляції.
Спад революційної хвилі на Заході. Віддалена з точки зору більшовиків перспектива світової революції, тому треба було переходити від «надзвичайної» економічної політики до раціональної, з урахуванням економічних чинників.

Сутність непу

Нова економічна політика (неп) – запроваджена у 1921 р. більшовиками політика для подолання розвалу економіки після періоду воєнного комунізму. Неп був заснований на товарно-грошових відносинах (заміна продрозкладки продподатком, допущення вільної торгівлі при регулюванні її з боку влади, здавання в оренду дрібних державних підприємств і землі; дозвіл розвитку невеликих приватних підприємств тощо). Неп був ліквідований Сталіним наприкінці 1920-х рр. у зв'язку з переходом до адміністративно-командної системи економіки.

а) В економічній сфері:

– ***лібералізація*** економічного життя при збереженні командних висот у руках партії більшовиків і держави. Запроваджувалися різні форми власності (у тому числі і приватна) та господарських укладів;

– ***денаціоналізація*** дрібної промисловості, підприємства об'єднувалися в трести і переводилися на госпрозрахунок, деякі з них поверталися колишнім власникам;

– дозволялася ***оренда*** підприємств, через ***концесії*** залучався ***іноземний капітал***;

– ***заміна продрозкладки продподатком.*** Податок стягувався у вигляді фіксованої частини від зібраного врожаю (з 1924 р. – грошима). Тим самим селянин одержував право *вільно* розпоряджатися тією частиною продукції, яка залишалася в нього після здавання податку;

– ***скасовування трудової повинності;*** здійснювався перехід від натуральної оплати праці до грошової, запроваджувалася тарифна система;

– ***стабілізація фінансів.*** Запроваджувалася нова конвертована грошова одиниця – *червінець*, забезпечений золотом. 1 червінець дорівнював 10 золотим карбованцям. Створювалися сприятливіші *умови для розвитку приватної, державної і кооперативної торгівлі;*

Нова конвертована грошова одиниця – червінець

– ***скорочення державних витрат***;

– ***відхід від насадження комун на селі.*** Селянам знову дозволили виходити з общини. Дозволялася оренда землі і застосування найманої праці. Розвивалася кооперація (споживча, промислова, сільськогосподарська).

неп супроводжувався:

– збереженням і зміцненням *авторитарної системи;*

– завершенням розгрому *опозиційних політичних партій;*

– відносною *демілітаризацією* суспільства;

– звуженням сфери *державного втручання* в громадське життя;

– *політичними* судовими процесами над опозицією.

в) У духовній сфері:

– у насильницькому впровадженні у свідомість людей *марксистської ідеології*, жорсткому *ідеологічному контролі;*

– у введенні кримінальної *відповідальності за переконання;*

– у реформуванні *системи освіти* й обмеженні доступу до неї «класово чужих»; у посиленні боротьби з *неграмотністю;*

– в активізації *антирелігійної* кампанії;

– у висилці за кордон найвизначніших представників *інтелігенції.*

Суперечності непу

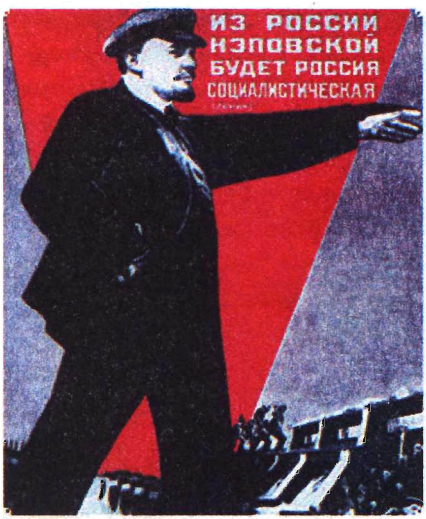

Радянський плакат

Роздуми з приводу

Ленін розумів безперспективність політики «воєнного комунізму», тому він дійшов до думки: «Неп – це всерйоз і надовго». Однак він же сказав: «З Росії непівської буде Росія соціалістична». Чи не було протиріч у свідомості самого вождя?

Неп містив у собі безліч суперечностей:

– політична монополія більшовиків ніяк не поєднувалася з різноманітністю форм власності і господарських укладів;

– курс на будівництво соціалізму в одній країні суперечив необхідності активізації контактів із зовнішнім світом;

– курс на побудову суспільства соціальної рівності і соціальної справедливості ніяк не поєднувався з посиленням соціального розшарування населення.

Наслідки впровадження непу

У ході впровадження непу неодноразово виникали кризи. У 1923 р. виникла *«криза збуту»*, коли в результаті надмірного зростання цін на промислові товари (т. зв. «ножиці цін») селяни не могли купувати їх. У 1925 і 1927–1928 рр. виникли *товарні кризи і кризи хлібозаготівель.*

У цілому ***неп привів до позитивних змін***: відновлювалися сільське господарство, промисловість, транспорт; відроджувалася торгівля, підвищувалася продуктивність праці, покращився рівень життя населення.

Були й ***негативні наслідки*** непу: існувало безробіття, загострювалася житлова проблема, зростали ціни на товари тощо.

Відмова від непу

Більшовицьке керівництво вважало неп ***тимчасовою політикою***, розрахованою на перехід від капіталізму до соціалізму. Та головне полягало в тому, що *більшовицька диктатура і вільна ринкова економіка були несумісні в принципі.* З початком колективізації й індустріалізації ринкові методи управління економікою були відкинуті. На підтвердження цього *Сталін* писав у 1929 р.: «Коли нова економічна політика перестане служити справі соціалізму, ми її відкинемо до біса». І з кінця 1920-х рр. нова економічна політика була дійсно відкинута партійно-державним керівництвом.

2. УТВОРЕННЯ СРСР

Утворення радянських республік. Початок

На 1922 р. радянська влада перемогла на більшій частині території колишньої Російської імперії. Утворилися *незалежні радянські республіки.*

У радянських соціалістичних республіках при владі були комуністичні партії, які входили до складу єдиної РКП(б). У кожній з республік діяли своя конституція, органи державної влади й управління.

У 1921–1922 рр. під впливом московського центру розгорнувся об'єднавчий рух серед радянських республік. Система ***союзних договорів*** – політичних, військових, дипломатичних, економічних, підписаних у 1919–1921 рр., виявилася недостатньо ефективною, що проявилося у виникненні конфліктів між керівництвом *РСФРР*, з одного боку, і керівництвом ряду республік *(Україна, Грузія)* – з іншого.

Дискусія про шляхи і методи об'єднання

Проектів створення Союзу було декілька.

а) Автономія. Проект наркома у справах національностей ***Й. Сталіна*** передбачав приєднання Української, Білоруської, закавказьких радянських республік до складу РСФРР на правах автономії.

б) Федерація. Ленін вказав на помилковість проекту Сталіна і запропонував створити багатонаціональну радянську державу на федеративній основі, при якій всі члени федерації повинні бути рівноправними.

в) Конфедерація. Керівництво *Грузії* вважало, що радянські республіки повинні зберегти атрибути самостійності й незалежності і будувати свої відносини на договірних основах. Фактично це означало створення конфедерації радянських республік. Ця пропозиція була відкинута.

Гіпотеза

СРСР був утворений на засадах федерації. Ця союзна держава проіснувала майже 70 років. А що б змінилось у долі СРСР, якби він був заснований на принципах конфедерації? Чи зберегло б це СРСР від розпаду в 1991 р.? І взагалі, чи відповідає принципам конфедерації радянська тоталітарна державна модель?

Утворення СРСР

Утворенню Союзу РСР передували з'їзди Рад УРСР, БРСР, ЗРФСР (Закавказька Радянська Федеративна Соціалістична Республіка, до складу якої входили Грузія, Вірменія й Азербайджан) і РРФСР, на яких було ухвалене рішення про необхідність об'єднання в Союз на рівноправних засадах. У грудні 1922 р. був розглянутий проект договору між чотирма республіками (***РСФРР, УСРР, БРСР і ЗРФСР***). Вони висловили намір утворити нову державу – ***СРСР (Союз Радянських Соціалістичних Республік)***.

Проект договору встановлював розмежування компетенцій між новими урядовими органами Союзу РСР і республіканськими органами.

29 грудня 1922 р. у Кремлі відбулася конференція уповноважених представників делегацій радянських республік, яка затвердила проекти ***Декларації*** про утворення СРСР і ***Договору*** про утворення СРСР. Їхнє

підписання було призначене на 30 грудня 1922 р. У цей день розпочав роботу I Всесоюзний з'їзд Рад. На ньому були розглянуті Декларація і Договір. *Сталін* запропонував ухвалити ці документи без обговорення, але за пропозицією *М. Фрунзе* вони були прийняті за основу і відправлені на доопрацювання. Ратифікація документів відкладалася до II з'їзду Рад.

Продовження державного будівництва

Герб СРСР

У 1922–1924 рр. продовжувалася розробка основ державного устрою СРСР. Після численних дискусій вони були сформульовані в ***Конституції СРСР***, прийнятій *Другим Всесоюзним з'їздом Рад* **31 січня 1924 р.** Конституція складалася з Декларації про утворення СРСР і Договору про утворення СРСР. Однак Договір 1924 р. не мав нічого спільного з проектом Договору 1922 р. Фактично Договір між чотирма державами був замінений Конституцією 1924 р., підготовленою сталінським керівництвом.

3. ТОТАЛІТАРНИЙ ХАРАКТЕР СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ

Формування радянської моделі тоталітаризму

Радянська модель тоталітаризму сформувалася в 1920-ті рр.

У сфері економіки вона передбачала: ліквідацію свободи праці і заміну її позаекономічним примусом; фактичне присвоєння державою засобів виробництва і робітничої сили; державне регулювання робочого дня і заробітної плати; фактичну заборону страйків; економічну автаркію (самодостатність та ізоляцію держави від зовнішнього світу); мілітаризацію економіки; державне регулювання майнових відносин.

У політичній сфері вона передбачала: панування однопартійної системи; знищення політичних опонентів; зрощування партійного і державного апарату; створення системи офіційних масових організацій (профспілок, комсомолу і т.д.); уніфікацію громадського життя; культ вождя; створення репресивного апарату і апарату обробки масової свідомості.

У духовній сфері тоталітарна модель передбачала: одержавлення партійної ідеології; вилучення і знищення літератури, яка не укладається в ідеологічні рамки режиму; державний контроль над засобами масової інформації; створення єдиної системи ідеологізованої освіти; ідеологічну ізоляцію країни; уніфікацію і стандартизацію духовного життя.

Тоталітарна система в дії

На початку 1920-х рр. були ліквідовані всі опозиційні партії. Влітку 1922 р. відбувся відкритий судовий процес над членами партії есерів. Це був перший політичний процес у Росії після революції 1917 р. 14 чоловік з 47 підсудних були засуджені до страти.

Цього ж року група відомих діячів науки і культури, які не поділяли ідеї марксизму, були насильно вислані з країни – ***М. Бердяєв, П. Сорокін*** і багато інших.

В'язні на будівництві Беломорканалу

У 1920 р. почалася організація *виправно-трудових таборів (ВТТ)*. За ініціативою ***Ф. Дзержинського*** на базі колишнього Соловецького монастиря був організований *концентраційний табір СЛОН (за російською абревіатурою) – Соловецький табір особливого призначення*, куди висилалися члени небільшовистських партій, білогвардійці, духовенство й інші, віднесені радянською владою до «ворогів народу».

У квітні 1930 р. при ***ОДПУ*** *(Об'єднаному державному політичному управлінні) СРСР* (утвореному замість ВЧК) було створене управління таборів, перетворене в лютому 1931 р. на *Головне управління трудових таборів і трудових поселень (за російською абревіатурою – **ГУЛАГ**)*. На 1936 р. у системі ГУЛАГу перебувало 1 млн 296 тис. чоловік. Кожен ув'язнений повинен був займатися «суспільно-корисною працею». Десятки мільйонів людей, що пройшли через ГУЛАГ, поклали там свої голови або вийшли на волю, засвоївши жорстоку антилюдську табірну мораль.

Формування партійно-радянської номенклатури

На початку 1920-х рр. завершилося злиття правлячої партії та держави, і партія почала підміняти собою державні структури. Найважливіші питання обговорювалися спочатку в політбюро ЦК ВКП(б), потім приймалися ЦК, а вже потім схвалювалися в рішеннях державних органів. У рамках сталінського режиму складалася партійно-радянська номенклатура. Згодом членство в партії було визначальним фактором при висуванні на будь-яку помітну посаду. При підборі кадрів бралося до уваги класове походження, відданість партії.

Номенклатура – перелік найважливіших посад у радянському державному апараті, у партійних і громадських організаціях, кандидатури на заміщення яких розглядалися і затверджувалися партійним комітетом від райкому до ЦК партії.

4. ВНУТРІПАРТІЙНА БОРОТЬБА У ВКП(б). ВСТАНОВЛЕННЯ РЕЖИМУ ОСОБИСТОЇ ВЛАДИ СТАЛІНА

Боротьба за владу в партії. X з'їзд більшовицької партії (1921) прийняв резолюцію *«Про єдність партії»*, яка забороняла створення всередині партії груп, що мають *відмінну* від партійного керівництва точку зору.

Довгі роки гарантом єдності більшовиків був авторитет їхнього вождя – ***В. Леніна***, але 21 січня 1924 р., після тривалої хвороби, він помер.

Боротьба за владу розгорнулася між ***Й. Сталіним і Л. Троцьким***. У 1922 р. Сталін обійняв посаду *генерального секретаря ЦК РКП(б)*; до кола його обов'язків входило керівництво партапаратом і кадровою політикою. Проте Сталін, геніальний адміністратор, зумів використати можливості бюрократичного апарату для створення режиму особистої влади.

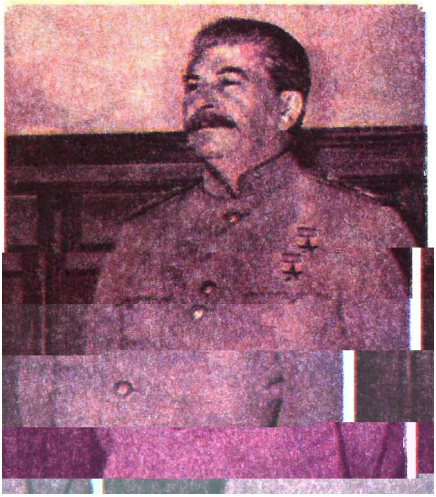

Йосип Сталін

Боротьба з «лівою опозицією».

Боротьба з «новою опозицією».

§23. Особливості соціально-економічного та політичного розвитку нових європейських держав: Польщі, Чехословаччини

1. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ПОЛЬЩІ

Відновлення державної незалежності Польщі. Ю. Пілсудський

Формування центрів визвольного руху. У польському національно-визвольному русі утворилось два табори. Один з них орієнтувався на *Антанту*, інший – на *Центральний блок* і, насамперед, *на Австро-Угорщину*.

Два табори в польському національно-визвольному русі

Орієнтація на Антанту	Орієнтація на Центральні держави
Ці сили очолила Національно-демократична партія (ендеки). У Женеві в серпні 1917 р. ендеки заснували Польський національний комітет на чолі з Р. Дмовським, визнаний Антантою (згодом він переїхав до Парижа). У Франції було сформовано польський військовий корпус на чолі з Ю. Галлером. Виступали за створення незалежної Польської держави.	Лідер Польської соціалістичної партії (ППС), прихильник збройної боротьби за незалежність Польщі Ю. Пілсудський створив у складі австро-угорської армії польські легіони. У середині 1917 р. Ю. Пілсудський перейшов в опозицію до німецьких окупантів і відмовився присягнути на «братерство по зброї» з Німеччиною. У відповідь легіони були розпущені, а самого Пілсудського заарештовано.

Активізація національно-визвольного руху. Після Лютневої революції 1917 р. у Росії в документах Петроградської Ради і Тимчасового уряду з'явилися заяви про право поляків на державну незалежність. Почалося формування польських військових частин у Росії. У серпні 1917 р. в Женеві було створено Польський національний комітет. Прагнення поляків до незалежності було відображено у декреті Раднаркому Росії в серпні 1918 р. З наближенням поразки країн Центрального блоку восени 1918 р. в польських землях активізувався національно-визвольний рух.

Проголошення республіки. Люблінський уряд проголосив утворення Польської Республіки, однак уряд проіснував недовго. 10 листопада у Варшаву повернувся звільнений з в'язниці в Німеччині ***Ю. Пілсудський***. 11 листопада 1918 р. *Регентська рада* передала йому військову владу, а через три дні і всю повноту громадянської влади в новій державі.

За розпорядженням Пілсудського 18 листопада був сформований новий уряд на чолі з одним із лідерів ППС – ***Є. Морачевським***. Уряд декларував введення громадянських свобод, оголосив про вибори до сейму (парламенту), видав декрет про 8-годинний робочий день. Незабаром самого Ю. Пілсудського було оголошено ***тимчасовим «начальником держави»***.

Пілсудський Юзеф (1867–1935) – польський державний і політичний діяч. Народився 5 грудня 1867 р. у маєтку Зулов (поблизу Вільна). У 1885 р. закінчив Віленську гімназію. Вчився на медичному факультеті Харківського університету (виключений за участь у студентських виступах), згодом – у Віленському університеті. У 1887 р. Пілсудського було засуджено царською владою на 5річне заслання до Сибіру. У 1892 р. він повернувся у Вільно, де став одним із засновників Польської соціалістичної партії (ППС). У 1908 р. заснував у Галичині «Союз активної боротьби», який у 1910 р. організував у Львові нелегальну воєнізовану організацію «Стрілецький союз». На початку 1910-х рр. був обраний головним комендантом «Тимчасової комісії організацій у боротьбі за незалежність Польщі», яка діяла в Галичині. Здобуття незалежності Польщі вважав можливим за умови розгрому Російської імперії у війні з АвстроУгорщиною і Німеччиною. Під час Першої світової війни командував бригадою, сформованою з поляків, яка у складі австроугорської армії воювала на Східному фронті. У липні 1917 р. через конфлікт з німецькою окупаційною владою відмовився прийняти присягу кайзеру, внаслідок чого був заарештований і поміщений у в'язницю в Німеччині. Був прихильником так званої федеративної концепції, яка передбачала роз'єднання Російської імперії й утворення федерації в складі Польщі, України і Білорусії. Йому належить фраза: «Без незалежної України не може бути незалежної Польщі». Ставши в 1918 р. керівником Польської держави, проводив агресивну політику щодо Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). У 1920 р. уклав союз із С. Петлюрой.

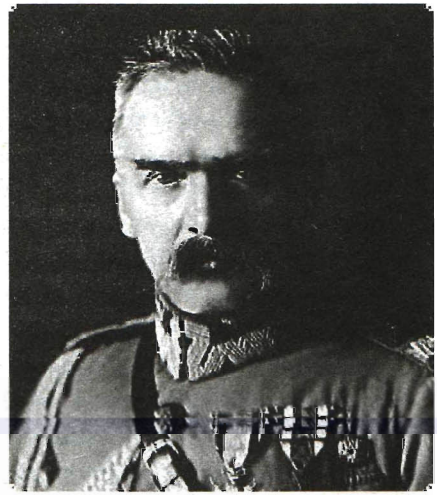
Юзеф Пілсудський

У січні 1919 р. відбулися вибори до ***Установчого сейму***. Вони принесли успіх правим і центристським партіям – *Національно-демократичній* (членів цієї партії називали «ендеками»), *християнським демократам і людовіям* (селянська партія Сторонництва Людова). Уряд очолив громадський діяч, піаніст і композитор ***І. Падеревський***. У 1919 р. сейм ухвалив закон про тимчасову організацію влади, який називали «малою конституцією», і розпочав розробку проекту конституції *Другої Речі Посполитої*.

Річ Посполита– офіційна назва об'єднаної польсько-литовської держави з часів Люблінської унії (1569) до третього, остаточного поділу Польщі (1795).

Польсько-українське протистояння в Галичині

Утворення ЗУНР. У листопаді 1918 р. на західноукраїнських землях, які раніше входили до складу Австро-Угорської імперії, була створена *Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР)*. Для поляків, які чекали приїзду до Львова членів ліквідаційної комісії з метою передачі влади від австрійського намісника Польщі, проголошення ЗУНР стало повною несподіванкою. Вони почали збройну боротьбу проти українських військ.

Польсько-українська війна продовжувалася з **листопада 1918 р. до липня 1919 р.** На кінець 1918 р. польські війська захопили 10 із 59 повітів, у яких була проголошена влада ЗУНР. У грудні для боротьби з поляками була створена *Українська Галицька армія (УГА)*, яка мала певні успіхи на початковому етапі війни. Однак вже навесні 1919 р. з Польщі в Галичину прийшла армія генерала *Галлера* чисельністю в 60 тис. чоловік. Під переважаючими ударами супротивника УГА змушена була відступити.

Визнання правителями Антанти права Польщі на окупацію Східної Галичини було проголошено на Паризькій мирній конференції 25 червня 1919 р. При цьому передбачалося, що поляки будуть управляти цією територією тимчасово, і повинні були надати краю автономію. Тим часом у липні 1919 р. польські війська окупували майже всю Східну Галичину.

Версальський договір і Польща

За умовами Версальського (Паризького) мирного договору *в Сілезії і Помор'ї* мав бути проведений плебісцит. Польща одержала лише частину

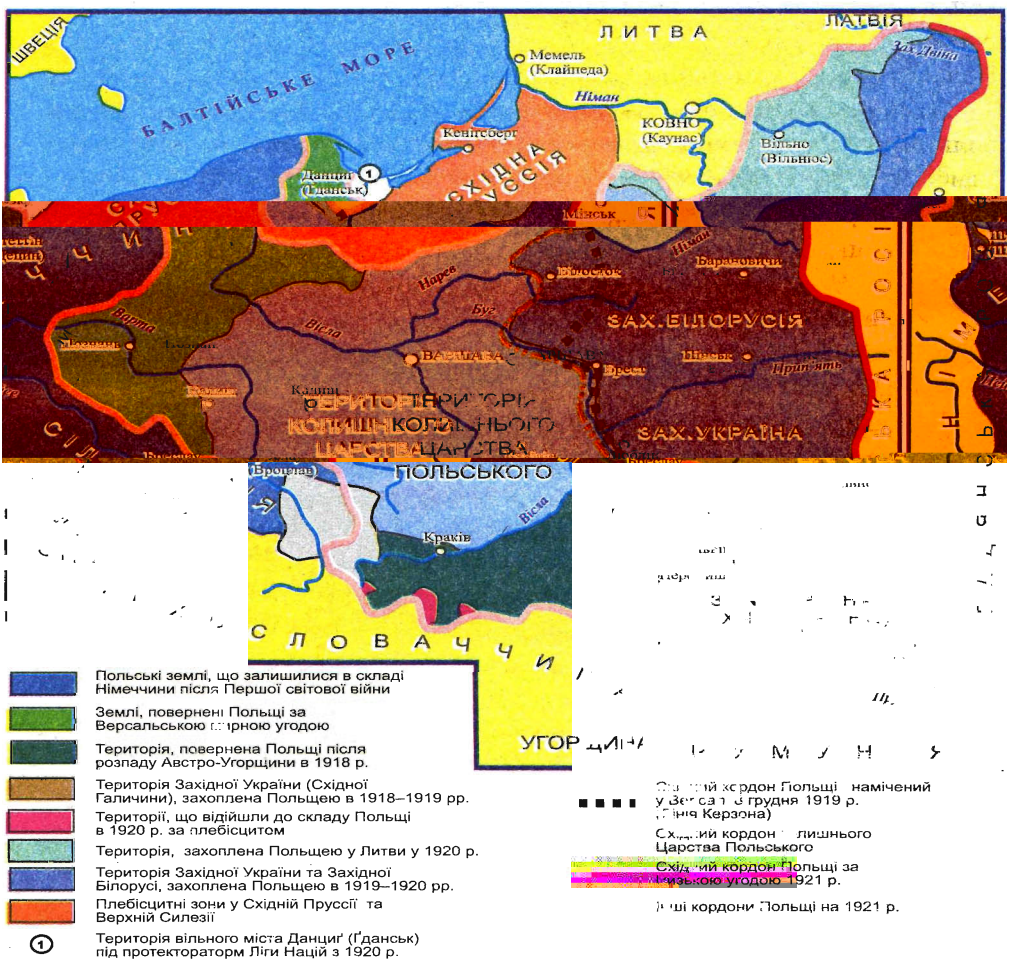

узбережжя *Балтійського моря, частину Пруссії і місто Познань*. Великий порт *Ґданськ (Данциг)* оголошувався *«вільним містом»*. Лише *Велика Польща* звільнилася від німецького панування в результаті національного повстання в грудні 1918 р. і ввійшла до складу Польської держави.

У результаті плебісциту, проведеного в розпалі польсько-радянської війни в 1920 р., в умовах активізації місцевого німецького населення, *Вармія і Мазура* залишилися в складі *Німеччини*. Польське населення *Сілезії* вело завзяту боротьбу за возз'єднання з Польщею й у результаті трьох повстань – у 1919, 1920, 1921 рр. – домоглося того, що західні держави були змушені передати Польщі частину *Верхньої Сілезії*.

Радянсько-польська війна 1920 р.

Радянсько-польська війна 1920 р. велася між Польщею й УНР, з однієї сторони, і РСФРР і УСРР – з іншої, у квітні–жовтні 1920 р.

За умовами ***Варшавського договору*** *(квітень 1920 р.)* уряд Ю. Пілсудського відмовлявся від претензій розширити кордони Речі Посполитої і визнав територію Наддніпрянської України, яка була окупована більшовицькими військами, за УНР. Військова конвенція між Польщею й УНР проголошувала армії обох держав союзниками в боротьбі за визволення Польщі й УНР і була спрямована проти більшовицької експансії на Захід.

25 квітня 1920 р. об'єднані польсько-українські збройні сили (20 тис. польських і 15 тис. українських військовослужбовців) форсували Збруч і вибили червоноармійські частини з Житомира, Бердичева, Козятина й 7 травня 1920 р. вступили в Київ. Однак успіх не викликав антибільшовицького повстання, на яке розраховував глава Директорії ***С. Петлюра***.

Через місяць боїв більшовики зосередили проти об'єднаних польсько-українських військ величезні військові сили. Війська Південно-Західного фронту наступали на Львів, а частини Західного фронту вийшли на варшавський напрямок. Проте завдяки патріотичному піднесенню поляків сталося *«Диво на Віслі»* – радянські армії були зупинені. 15 серпня 1920 р. польські війська перейшли в контрнаступ під Варшавою і розгромили частини Червоної армії.

Хто є поляком, до зброї! (польський плакат часів радянсько-польської війни)

Радянська сторона була змушена підписати в жовтні 1920 р. перемир'я в Ризі. Бойові дії припинялися, встановлювався кордон між Польщею, РРФСР, УРСР. *Польська влада фактично* ***зрадила інтереси УНР****, війська якої були роззброєні й інтерновані в польських таборах.*

Ризький мирний договір між Польщею, РРФСР, БРСР і УРСР був підписаний

18 березня 1921 р.

Остаточне формування території Польщі

Становлення Польської держави в 1921–1926 рр.

Прийняття конституції.

Економічний розвиток.

Боротьба за політичне панування в країні

Державний переворот 1926 р. Режим «санації» («оздоровлення»)

Прихід Пілсудського до влади.

класами і партіями. Він не приховував свого презирства до парламентської демократії і, хоча зберіг парламент, значно обмежив його можливості контролювати діяльність уряду. Фактично він керував і внутрішньою, і зовнішньою політикою держави. У 1926–1928 рр. і з 1930 до 1935 рр. (до своєї смерті) Пілсудський був *прем'єр-міністром Польщі.*

Режим «санації». Режим, який очолював і уособлював Пілсудський, одержав назву «санація» («оздоровлення»). Прихід Пілсудського до влади збігся з *частковою стабілізацією* польської економіки. Стабілізація була досягнута також за допомогою іноземного капіталу. Підвищення рівня промислового виробництва призвело до значного скорочення безробіття, сприяло послабленню соціальних конфліктів. Проте економічна криза 1929–1933 рр. знов оголила економічні проблеми в країні.

Авторитарний режим прагнув централізувати управління країною, спираючись на військову силу. Діяльність опозиційних партій переслідувалася. На початку 30-х рр. Пілсудський намагався зміцнити свою владу, консолідувати суспільство, покращити міжнародне становище країни.

Разом з тим, він нічого не зробив для припинення антиукраїнської політики місцевої польської адміністрації **в Західній Україні.** У вересні–жовтні 1930 р. за розпорядженням уряду на окупованих Польщею українських землях силами армії і поліції були здійснені жорстокі репресивні акції щодо українського населення, розраховані на придушення українського національно-визвольного руху.

2. ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

Утворення Чехословаччини

Чеські і словацькі землі в складі Австро-Угорщини. До Першої світової війни сучасні Чехія і Словаччина входили до складу *Австро-Угорщини*, причому *Чехія* була економічно найбільш розвинутою частиною імперії Габсбургів. У роки Першої світової війни всі ресурси чеських і словацьких земель були поставлені на службу австро-угорської армії. Криваві події 1914–1918 рр. викликали на цих територіях імперії піднесення національно-визвольного руху, який спирався на підтримку *Антанти.*

Центри національно-визвольного руху в Чехії

Чехословацька національна рада	Національний комітет
Заснована в Парижі у 1916 р. Лідери – Т. Масарик, Е. Бенеш, М. Штефаник. Визнана Францією, Великою Британією і США як орган, що мав право формувати майбутній уряд країни.	Організований у 1918 р. у Празі. До його складу увійшли представники всіх чеських політичних партій. Голова комітету К. Крамарж – лідер Національно-демократичної партії. Мета – створення суверенної Чехословацької держави.

Національний комітет у Празі прагнув посилити свій вплив у суспільстві. З цією метою у 1918 р. була створена *Соціалістична рада,* до складу

Державотворення.

[redacted]

[redacted]

[redacted]

об'єднання з *УНР*. Однак 8 травня 1919 р. створена представниками ужгородської, пряшівської і хустської рад *Центральна Українська Народна Рада* проголосила об'єднання *Закарпаття з Чехословаччиною.*

За рішенням Паризької мирної конференції та за Сен-Жерменським мирним договором (10 вересня 1919 р.) Закарпаття переходило до складу Чехословаччини, де йому гарантувалися права автономії. Закарпаття було виділено в окремий адміністративний край – ***Підкарпатську Русь***.

Становище українського населення. Українське населення краю в складі Чехословаччини не відчувало такої дискримінації, як у *Польщі чи Румунії*. У 1921 р. чисельність українців у Чехословаччині перевищувала 500 тис. чол. Прагнучи модернізувати всі регіони своєї держави, центральний уряд намагався підвищити рівень життя й у Закарпатті. У 20-х рр. у регіоні були поділені великі угорські маєтки, і близько 35 тис. селянських родин одержали додаткові ділянки розміром понад два акри. У території, заселені українцями, чеський уряд вкладав більше коштів, ніж вилучав.

У 1914–1938 рр. кількість початкових шкіл збільшилась з 525 до 851, а гімназій – з 3 до 11. Чехословацький уряд дозволив населенню Закарпаття користуватися в школах мовою за власним вибором. Такий лібералізм сприяв збільшенню кількості українських культурно-освітніх товариств, таких як *«Просвіта», Товариство русофілів ім. Духновича.* Процвітали театральні трупи і хори. Культурному відродженню сприяла творчість письменників *В. Гренджа-Донського, А. Карабелеша, О. Маркуша.*

Конституція 1920 р.

Прийняття конституції Чехословацької Республіки відбулось **20 лютого 1920 р.** За Конституцією, глава держави – *президент* – обирався Національними зборами терміном і наділявся великими повноваженнями; разом з урядом він здійснював виконавчу владу. Законодавча влада належала *двопалатним Національним зборам (парламенту).* Виборче право мали всі громадяни, які досягли 21 року.

Мовою цифр

Населення країни становило 13,6 млн чоловік. Серед них: чехи – 7 млн, німці – 3 млн, словаки – 2 млн, угорці – 750 тис., українці – 500 тис., поляки – 100 тис.

Унітарна держава. За Конституцією 1920 р. Чехословаччина була унітарною державою. Всі нації користувалися однаковими правами, але внесення до Основного закону положення про *«єдину чехословацьку націю»* означало, що не бралася до уваги національна самобутність словаків.

Політичний та економічний розвиток Чехословаччини в 1920-х рр.

Політична стабільність. Демократичні традиції в країні не дозволяли прийти до влади радикалам. Провідна роль у країні належала *центристським і лівоцентристським* партіям, що об'єднувалися навколо президента ***Т. Масарика,*** який мав беззаперечний авторитет у державі. Вони склали так звану *«групу Граду»* (Град – резиденція президента в Празі).

Високий рівень економічного розвитку. Чехословаччина, успадкувавши 4/5 промислового потенціалу імперії Габсбургів, стала однією з найбільш економічно розвинутих країн Європи. Чеському капіталу вдалося завоювати багато ринків, особливо в *Центральній Європі*.

У Словаччині і Закарпатті переважав аграрний сектор, а життєвий рівень був значно нижчим, ніж у Чехії. У стабільну і високорозвинену країну надходили інвестиції з *Франції, Британії, США* й інших країн. Лідером чехословацької економіки були всесвітньо відомі заводи *«Шкода»*, де випускали автомобілі, авіамотори, літаки. Країна займала провідні позиції у світі з експорту взуття, бавовняних тканин, цукру, виробів зі скла.

Національні проблеми. У 1927 р. були обмежені права національних меншостей. У Словаччині відмова Праги визнати словаків як самостійну націю викликала невдоволення серед населення.

ПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Для перевірки знань

1. Хто був лідером польської держави у 1920–30-х рр.?
2. Які території ввійшли до складу польської держави на 1923 р.?
3. Яка подія відбулася в Польщі у травні 1926 р.?
4. Хто був першим президентом Чехословацької Республіки?
5. Які народи мешкали на території Чехословаччини?

II. Для систематизації навчального матеріалу

1. Розкажіть про особливості розвитку економіки Польщі в 1922–1926 рр.
2. Які політичні сили вели боротьбу за відновлення польської держави?
3. Визначте основні передумови державного перевороту в Польщі в 1926 р.
4. Розкрийте основні положення Конституції Чехословаччини 1920 р.
5. Розкажіть про процес створення суверенної Чехословацької Республіки.
6. Визначте особливості розвитку Чехословаччини в 1920-х рр.

III. Для обговорення в групі

1. У чому проявилася сутність режиму «санації»?
2. Як більшовицько-польська війна позначилася на долях Польщі й України?
3. Більшість істориків вважають, що в міжвоєнний період Чехословаччина була однією з найбільш демократичних країн Європи. Чи згодні Ви з цим?

IV. Робота з історичними термінами і поняттями

Поясніть терміни і поняття: «Річ Посполита», «санація».

V. Творчі завдання

Як Ви вважаєте, чому сьогодні в демократичній Польщі Ю. Пілсудський є одним з найбільш шанованих лідерів в історії країни?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ДАТИ

28 жовтня 1918 р......проголошення утворення Чехословацької держави
7 листопада 1918 р......проголошення Польської Республіки
листопад 1918 – липень 1919 рр......польсько-українська війна
1920 р......радянсько-польська війна
березень 1921 р......підписання Ризького мирного договору
1920 р......державний переворот і встановлення режиму «санації»

§24. Особливості соціально-економічного та політичного розвитку нових європейських держав: Угорщини, Югославії

1. РЕЖИМ ХОРТІ В УГОРЩИНІ

Хорті на шляху до влади.

Хорті Міклош (1868–1957) – пр пре
гент) Угорщини в 1920–1944 р зд
Закінчив військово-морську а ден
1886–1918 рр. служив у військово-морськ
му флоті Австро-Угорщини. У 1919 р. – уча
них розгрому Угорської Радянської Респ
блки. З 1920 р. – правител
шини. Після 1933 р. установив тіс
з нацистською Німеччиною. У жовт
передав владу Ф. Салаші й виїхав з

Хорті

Розпад Австро-Угорщини

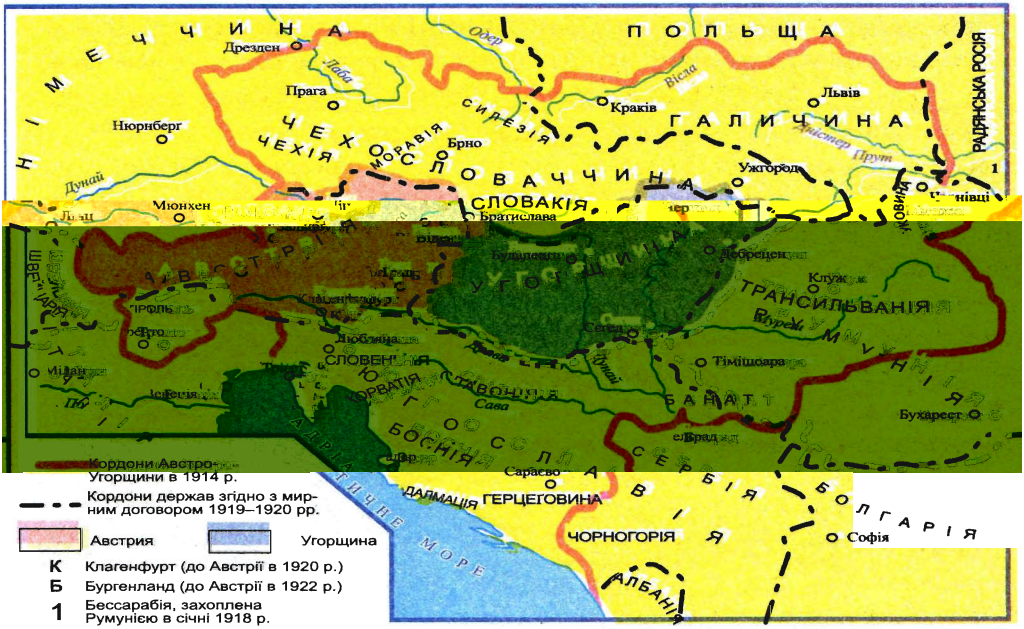

розпалення *шовіністичних настроїв*. Це викликало зрозуміле побоювання сусідніх держав – *Чехословаччини, Румунії, Королівства сербів, хорватів і словенців*, які створили воєнно-політичний союз – *Малу Антанту*.

Карл Габсбург і легітимісти прагнули реставрувати монархію і двічі в 1921 р. вдавались до путчу з метою повернення Карла на королівський трон. Проте Хорті відмовився віддати владу монарху, посилаючись на позицію *Великої Британії, Франції і Малої Антанти*. 3 листопада 1921 р. Національні збори під тиском Хорті прийняли новий закон, який скасував права Карла Габсбурга на престол.

Угорщ[redacted] Встановлений в Угорщині в 1920–1921 рр. режим М. Хорті мав ***авторитарний і диктаторський характер***. Водночас майже нічим не обмежена влада фактичного глави держави поєднувалася зі збереженням парламенту і наявністю деяких елементів парламентської демократії. Ставши главою держави, Хорті зберіг за собою посаду головнокомандувача армії, але його основними функціями стали представництво країни на міжнародній арені, призначення і прийом послів. З 1937 р. він, крім того, здобув право на оголошення війни і укладення миру без згоди уряду і парламенту.

У 1921 р. Хорті призначив на посаду прем'єр-міністра відомого представника угорської земельної аристократії графа ***І. Бетлена***, який обіймав цю посаду до 1931 р. У 1922 р. Бетлен заснував нову політичну партію – *Партію єдності*, що об'єднала більшість правих партій. Партія єдності (яка надалі змінювала свою назву) закріпила за собою становище урядової партії майже на чверть століття.

Стабілізація економічного становища. Економічне становище Угорщини вдалося стабілізувати лише в 1924–1926 рр. На початку 1924 р. Угорщині за посередництвом Ліги Націй було надано міжнародну «позику оздоровлення» у 250 млн золотих крон. Для забезпечення позики були взяті прибутки від тютюнової, соляної і сірникової монополій, а також від податку на цукор. За допомогою цієї позики вдалося стабілізувати валюту і дещо пожвавити промисловість. Розрив з Австрією звільнив промисловість від сильного конкурента, що призвело до значного зростання текстильної промисловості. Почала швидко розвиватися важка промисловість, у тому числі машинобудування. У 1927 р. промислове виробництво Угорщини наблизилося до довоєнного рівня.

Уряд Бетлена провів ***аграрну реформу***. У великих поміщиків було вилучено за викуп і продано близько 10 % землі. Землю придбали 230 тис. селян, причому перевага надавалася особам, які активно підтримували хортістський режим. Реформа зміцнила прошарок заможних селян, котрі виробляли значну кількість сільськогосподарських продуктів на ринок. Однак в країні зберігалося поміщицьке землеволодіння, яке становило близько 30 % земельного фонду, у той час як половина селян залишалися малоземельними і взагалі безземельними.

2. ЮГОСЛАВІЯ

Утворення Королівства сербів, хорватів і словенців

Держава Югославія (таку назву вона одержала в 1929 р.) утворилася в результаті об'єднання ряду південнослов'янських земель. Серед них були як раніше ***незалежні держави (Сербія і Чорногорія), так і землі, що входили до складу Австро-Угорщини (Хорватія, Словенія, Боснія і Герцеговина, Далмація, Воєводина).***

Активізація національно-визвольного руху в роки війни. *Сербія і Чорногорія,* які воювали на боці Антанти, у ході війни значно зміцнили свій міжнародний авторитет. Більшість партій *Хорватії, Словенії, Боснії* виступали за надання своїм країнам суверенітету чи автономії. Зазнавши поразки у війні, імперія Габсбургів у листопаді 1918 р. припинила своє існування, на її руїнах ***почали формуватися національні держави***. Ініціативу в створенні єдиної південнослов'янської держави взяла на себе *Сербія.*

Корфська декларація. 20 липня 1917 р. прем'єр-міністр Сербії *Н. Пашич* і голова Південнослов'янського об'єднавчого комітету *А. Трумбич* підписали на острові Корфу декларацію (Корфська декларація). Вона передбачала об'єднання після закінчення Першої світової війни Сербії і південнослов'янських земель Австро-Угорщини в незалежну державу під егідою династії ***Карагеоргієвичів***. До складу держави повинні були ввійти *Чорногорія* і землі колишньої Австро-Угорської імперії: *Хорватія, Словенія, Боснія, Герцеговина* й інші. Главою держави передбачалося обрати представника сербської династії Карагеоргієвичів, а саму державу назвати *Королівством сербів, хорватів і словенців.*

Утворення Держави словенців, хорватів і сербів. Поряд з Корфською декларацією в південнослов'янських землях Австро-Угорщини існували ***інші варіанти створення держави***. Ще в серпні 1918 р. провідні політичні партії Словенії утворили Народну раду, а 5 жовтня було скликано Народне віче Хорватії, яке також намагалося стати представницьким органом усіх південнослов'янських земель Австро-Угорщини і отримало функції координаційного центру. Невдовзі воно одержало назву *Народне віче словенців, хорватів і сербів* (серби становили значну частину населення Словенії і Хорватії). 29 жовтня 1918 р. Народне віче словенців хорватів і сербів оголосило про розрив зв'язків *з Австро-Угорщиною* і про утворення *незалежної* ***Держави словенців, хорватів і сербів***. Однак нова держава виявилася нежиттєздатною: вона не мала армії, апарату управління і проіснувала дещо більше місяця, так і не здобувши міжнародного визнання.

Утворення Королівства сербів, хорватів і словенців. В умовах воєнних дій, територіальних домагань з боку *Італії*, яка загарбала слов'янські землі на узбережжі Адріатичного моря, представники Держави словенців, хорватів і сербів змушені були укласти союз із Сербією, яка намагалася об'єднати всі південнослов'янські землі під своєю егідою.

1 грудня 1918 р. було підписано угоду між делегацією *Держави словенців, хорватів і сербів* та урядом *Сербії* про утворення єдиної держави – ***Королівства сербів, хорватів і словенців*** на чолі з ***Олександром Карагеор-***

Королівство сербів, хорватів та словенців після Першої світової війни

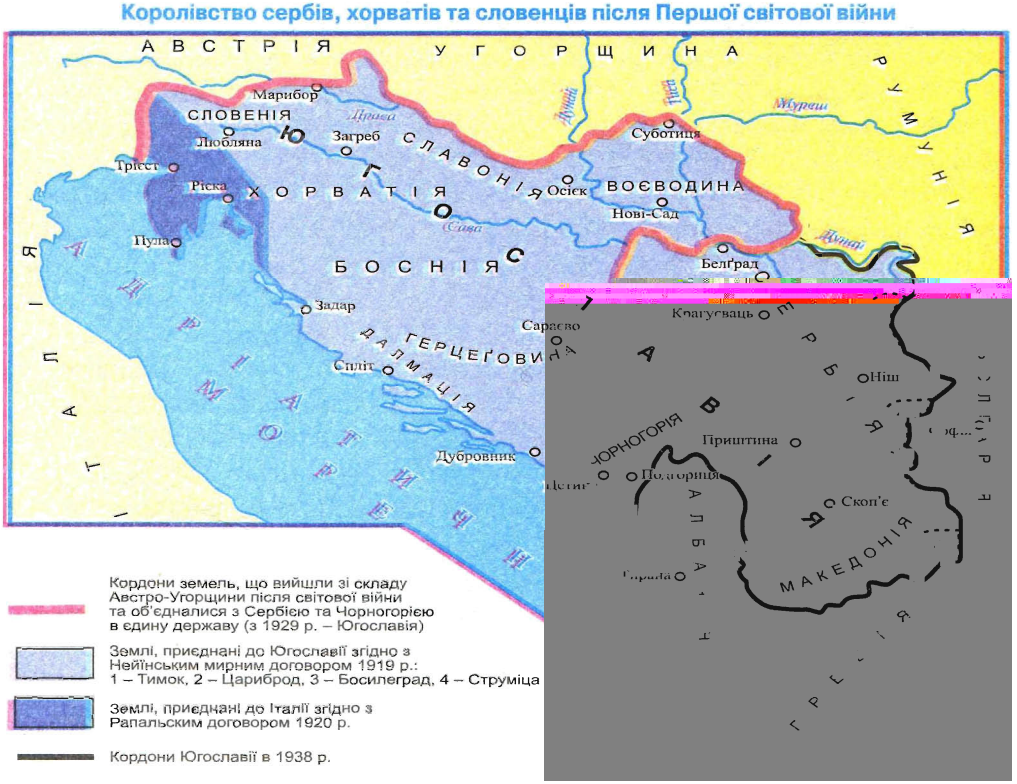

гієвичем, сином короля Сербії *Петра*, як принцем-регентом. Нова держава проголошувалася ***парламентською монархією***.

У нової держави одразу ж виникли серйозні проблеми, пов'язані із прагненням сербської влади встановити свою гегемонію в Королівстві. В економічному відношенні найбільш розвинутими регіонами були Словенія і Хорватія, яких не влаштовувала відсутність реальної влади в країні.

Олександр Карагеоргієвич

Розвиток промисловості. Господарство країни було зруйноване війною. Промисловість майже не існувала, фінанси перебували в стані хаосу. Залізниці не були об'єднані в єдину систему, а також сильно постраждали в ході воєнних дій. Різні регіони держави суттєво відрізнялися за рівнем економічного розвитку, історичними традиціями. Більш високий рівень розвитку мали *Словенія і Хорватія*.

У роки часткової стабілізації в економіці країни зросла роль *Сербії*, яка отримувала основну частку кредитів Національного банку. На території Сербії проводилось інтенсивне залізничне будівництво, прокладалися шосейні дороги, створювалися нові промислові підприємства. Відставання *Боснії, Герцеговини і Македонії* від більш розвинутих територій країни помітно зростало. У цілому рівень промислового розвитку країни був невисоким. За винятком гірничодобувної галузі, важка промисловість так і не була створена. Більшість підприємств легкої промисловості були дрібними. В експорті переважали сировина і сільськогосподарські продукти.

Аграрна реформа. У лютому 1919 р. було оголошено про проведення *аграрної реформи*. Через значні відмінності в умовах землеволодіння в окремих землях реформа мала неоднакові наслідки. Вона сильно обмежила поміщицьке землеволодіння в *Словенії, Хорватії, Воєводині*, де поміщиками були здебільшого особи австрійського й угорського походження. Набагато повільніше проходили реформи в *Далмації, Боснії і Герцеговині*. Практично не відбулося змін у сербському селі, де здавна затвердилося дрібне селянське землеволодіння. Отже, аграрна реформа, що продовжувалася довгі роки, не призвела до істотних змін у сільському господарстві.

Видовданська конституція 1921 р.

У листопаді 1920 р. у країні відбулися *вибори до Установчих зборів* (парламент Королівства) на основі нового виборчого закону, який надавав громадянам держави загальне, рівне, пряме і таємне виборче право. Перемогу здобули *сербські політичні партії*, що виступали на захист політики централізації держави. **28 червня 1921 р.** *у день Св. Видовда* [illegible] виборче право. Пер

битви на Косовому Полі в 1389 р.) Установчі збори ухвалили ***Конституцію Королівства сербів, хорватів і словенців,*** названу ***Видовданською.*** Конституція включала положення про демократичні свободи і громадянські права. Королю Основний закон надавав великі права: разом з Народною скупщиною (парламентом) він здійснював законодавчу владу, через Раду міністрів – виконавчу. Королю належало право здійснення зовнішньої політики, він був верховним головнокомандувачем збройних сил.

Конституція закріпила ***унітарний державний устрій.*** Конституція визнавала наявність у державі єдиного *«сербо-хорвато-словенського народу»*. Депутат парламенту був зобов'язаний говорити і писати «сербо-хорвато-словенською державною мовою». Особи, що не належали до «сербо-хорвато-словенської національності», мали прожити на території Королівства не менше 10 років, щоб здобути право стати депутатами.

Прийняття конституції ***завершило формування нової держави.***

Загострення національного питання

Національне питання. Унітарне Королівство на чолі із сербською династією Карагеоргієвичів не враховувало особливостей історичного розвитку і політичного становища народів і територій, які входили до його складу. Тому *національне питання* впродовж усього міжвоєнного часу було тією віссю, навколо якої оберталося внутрішньополітичне життя країни.

Релігійні протиріччя були пов'язані з тим, що хорвати і словенці були ***католиками,*** серби сповідували ***православ'я,*** а жителі Боснії і Герцеговини – переважно ***іслам.*** Між народами наростала релігійна нетерпимість.

Сербо-хорватські суперечності виходили на перший план у країні. *Хорватська республіканська селянська партія (ХРСП),* очолювана ***С. Радичем,*** висунула гасло національної незалежності Хорватії. Лідер ХРСП С. Радич здійснив поїздки до різних країн, у тому числі СРСР, домагаючись підтримки своїх планів. Прагнучи внести розкол в опозиційний рух, король і сербські партії пішли на компроміс з Радичем. У 1925 р. він та інші представники ХРСП були включені до складу *коаліційного уряду Н. Пашича.*

Однак 20 червня 1928 р. під час бурхливої дискусії в парламенті депутатом від правлячої партії був смертельно поранений С. Радич і два інших парламентарі ХСП. У Хорватії почалися мітинги протесту проти політики сербських правлячих кіл. Створилася загроза збройного протистояння.

Боротьба проти політики сербізації. Проти політики *сербізації* в Королівстві також активно виступали різні політичні сили *Словенії, Боснії і Герцеговини, Македонії.* Прагнучи здійснити централізацію держави, сербська влада повністю знищила ті політичні установи, які існували в національних районах Австро-Угорщини до утворення Королівства сербів, хорватів і словенців. Хорватські і словенські підприємці були вкрай стурбовані економічною експансією сербської буржуазії, яка прагнула підпорядкувати собі всі ринки нової держави. Загострення національних протиріч призвело до військово-монархічного перевороту в січні 1929 р.

Державний переворот 1929 р. і встановлення монархічної диктатури

6 січня 1929 р. в країні відбувся ***державний переворот.*** У цей день король ***Олександр*** опублікував маніфест, у якому заявив, що «парламентаризм став перешкодою для всякої плідної діяльності в державі». Скасувавши Видовданську конституцію і розпустивши Народну скупщину, король ***узяв владу у свої руки.*** Всі політичні партії й організації, запідозрені в антидержавній діяльності, розпускалися. Держава перейменовувалася на ***Королівство Югославія,*** що мало символізувати єдність «трийменного народу». Нові внутрішні кордони між новими адміністративними одиницями були проведені так, щоб сербське населення становило в них більшість. Саме ця обставина зумовила в майбутньому багато трагічних подій.

Встановлення «диктатури 6 січня», як називали переворот 1929 р. у Югославії, означало ***перехід від парламентської монархії до диктаторського режиму,*** покликаного зміцнити панування сербської влади.

ПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Для перевірки знань

1. Назвіть ім'я правителя Угорщини у 1920–1944 рр.
2. У яких сусідніх з Угорщиною країнах проживало численне угорське населення?
3. Яка важлива подія відбулася в Угорщині в березні 1919 р.?
4. Назвіть південнослов'янські землі, що увійшли до складу Королівства / сербів, хорватів і словенців.

II. Для систематизації навчального матеріалу

1. Чому Хорті вдалося встановити диктаторський режим у країні?
2. Які політичні сили і організації брали найбільш активну участь у створенні Королівства сербів, хорватів і словенців в 1918 р.?
3. Назвіть основні положення Видовданської конституції.
4. Визначте особливості економічного розвитку Королівства сербів, хорватів і словенців у 1920-х рр.

III. Для обговорення в групі

1. Чи можна назвати хортістський режим в Угорщині фашистським?
2. Як складалися передумови загострення сербо-хорватських протиріч?

IV. Робота з географічними назвами

З перерахованих південнослов'янських земель і країн назвіть ті, які в 1929 р. увійшли до складу Югославії: Сербія, Чорногорія, Словаччина, Боснія і Герцеговина, Далмація, Чехія, Польща, Словенія, Україна, Білорусія, Воєводина.

V. Творчі завдання

Як Ви вважаєте, які історичні події 1920-х рр. впливали на подальші події на Балканах у XX столітті, на міжнаціональні та міжрелігійні відносини в регіоні?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ДАТИ

1 грудня 1918 р.	утворення Королівства сербів, хорватів і словенців
1920–1944 рр.	диктаторський режим Хорті в Угорщині
28 червня 1921 р.	прийняття Видовданської конституції
6 січня 1929 р.	державний переворот і встановлення монархічної диктатури в Югославії

§25. Румунія та Болгарія після світової війни

1. РУМУНІЯ

У ході Першої світової війни правлячі кола країни постійно балансували між Антантою і державами Центрального блоку.

У країні різко загострилася внутрішньополітична обстановка, активізувалися радикальні політичні рухи. У пошуках виходу з такої ситуації румунський уряд пішов на укладання 9 грудня 1917 р. сепаратної угоди з *Німеччиною й Австро-Угорщиною* про припинення воєнних дій. У березні–квітні 1918 р. у Бухаресті був обговорений і 7 травня підписаний ***Бухарестський мир*** *з державами Центрального блоку.*

Бухарестський мир ще дужче загострив внутрішньополітичне становище в країні. Німецькі й австро-угорські окупанти піддали Румунію методичному розграбуванню. Однак поразка Німеччини і її союзників спричинила нове перегрупування сил у правлячому таборі Румунії. 10 листопада 1918 р. румунський уряд пред'явив ультиматум командувачу окупаційних військ генералу *Макензену,* вимагаючи негайного звільнення від німецьких і австро-угорських військ румунської території, і заявив про денонсацію Бухарестського миру. Так, *за день до закінчення війни Румунія, повернувшись у стан Антанти, опинилася серед держав-переможниць.*

Важка спадщина війни. Румунія втратила убитими на фронті й померлими в тилу від голоду і хвороб 800 тис. чоловік, що становило 10 % довоєнної чисельності її населення. Окупанти вивезли за межі країни величезну кількість хліба, худоби і нафти. Загальний матеріальний збиток, завданий Румунії війною, досяг 31 млрд лей золотом.

Анексія сусідніх територій. Після закінчення війни уряд країни знову очолив лідер *Націонал-ліберальної партії* ***І. Братіану***. Румунія почала процес анексії сусідніх територій. У 1918 р. була окупована *Бессарабія,* яка проголосила в грудні 1917 р. незалежність під назвою *Молдавська Республіка.* У листопаді 1918 р. до Румунії була приєднана *Південна Буковина,* а потім окупована і *Північна Буковина,* де українське населення вело активну боротьбу за возз'єднання з *Україною.* У грудні 1918 р. з'їзд румунів у *Трансільванії* проголосив створення тут союзної з Румунією держави і сформував Тимчасовий уряд.

Навесні 1919 р., виконуючи вказівки Антанти, Румунія ввела свої війська *до Угорщини.* 170-тисячна румунська армія була основною силою Антанти в боротьбі з *УРР.* Одночасно Румунія надавала велику допомогу *російським білогвардійцям,* постачаючи їм зброю і продовольство.

Подальше розширення територій. Зусилля Румунії були оцінені в Лондоні і Парижі. За *Сен-Жерменським* (1919) *і Тріанонським* (1920) мирними договорами за Румунією була закріплена *Буковина, Трансільванія* і східна частина *Банату.* За *Нейїським* мирним договором (1919) з *Болгарією* Румунія зберегла за собою *Південну Добруджу,* віддану їй ще після

підписання Брестського миру між Радянською Росією і Німеччиною (березень 1918 р.). Румунія анексувала і *Бессарабію* під гаслом об'єднання всіх румунів в одній державі.

Мовою цифр

Територія Румунії збільшилася більш ніж у 2 рази порівняно з 1913 р., а її населення – відповідно з 7,9 млн (1913) до 17,3 млн чоловік (1919). Близько 6 млн осіб населення Румунії належало до національних меншостей (угорці, болгари, українці, серби, німці та ін.), права яких обмежувались. Українське населення в Румунії (700 тис. чоловік), на відміну від Чехословаччини, зазнавало національного гноблення і насильницької румунізації.

Економічна відсталість. Румунія продовжувала залишатися аграрною країною. Як і колись, більшість її населення – 81,6 % – була зайнята в сільському господарстві. У промисловому виробництві переважали легка і харчова індустрія. У важкій промисловості була зайнята менш ніж третина всіх робітників. В економіці Румунії продовжував панувати іноземний капітал, що мав особливо сильні позиції в нафтовидобувній промисловості.

Зовнішня політика. У зовнішній політиці Румунія в 1920-ті рр. орієнтувалися на *Францію*. Зростав вплив Румунської держави на Балканському півострові. Разом з *Чехословаччиною і Королівством сербів, хорватів і словенців* Румунія в 1920–1921 рр. утворила *Малу Антанту*, була підписана низка договорів з *Польщею*. Однак з *Угорщиною і Болгарією* відносини залишалися напруженими через територіальні проблеми.

Конституція 1923 року

У 1920 р. *Великі Національні збори* (парламент) Румунії констатували завершення процесу національного *об'єднання всіх румунських земель*. У березні 1923 р. парламент ухвалив нову Конституцію Румунії. Основний закон країни проголосив *конституційну монархію як основу державного ладу*. Вперше в історії Румунії запроваджувалося загальне, пряме і рівне виборче право при таємному голосуванні, яке було обов'язковим для громадян країни.

Законодавча влада *належала двопалатному парламенту (Палата депутатів і Сенат).* ***Виконавча влада*** повністю була під контролем *короля*, який мав право призначати і зміщувати міністрів, розпускати неугодний для нього парламент, а також переглядати текст Конституції Румунії.

Подібно до багатьох конституцій інших країн, румунська конституція декларувала *демократичні права* для всіх жителів країни незалежно від їхнього етнічного походження, мови чи релігії, проголошувала національну і соціальну рівність, гарантувала основні громадянські свободи. Однак на практиці ці положення конституції грубо порушувалися владою.

Адміністративна реформа. У 1925 р. у країні була проведена адміністративна реформа, яка уніфікувала адміністративне законодавство і поширила його на всі приєднані території. Таким чином, у Румунії затвердилася бюрократична централізована державна система управління.

Політична боротьба. На політичній арені боротьбу за владу вело багато партій, серед яких найбільший вплив мала *Національно-ліберальна партія (НЛП)*, за якою стояли великі фінансисти і підприємці. Вона була найтісніше пов'язана з королівським двором. Лідер партії ***І. Братіану*** з 1922 по 1926 рр., а потім і в 1927 р. очолював уряд країни.

Великий вплив мала *Народна партія* на чолі з генералом *А. Авереску*, яка представляла великих землевласників.

Інтереси румунського населення Трансільванії відстоювала *Національна партія* (лідери – *А. Вайда-Воєвод і Ю. Маніу*). Вона виступала за подальший розвиток сильної централізованої румунської держави.

Близькою до Національної партії була утворена після війни *Цараністська партія* (царани – селяни), очолювана сільським учителем *І. Михалаке*. Ця партія виступала за створення «селянської держави».

У 1926 р. Цараністська і Національна партії об'єдналися в *Націонал-цараністську*, а її лідер *Ю. Маніу* в 1928 р. очолив уряд країни.

У січні 1926 р. *націонал-ліберали* домоглися позбавлення принца ***Кароля (сина короля)*** прав на престол. У 1927 р. після смерті старого короля ***Фердинанда*** главою держави було проголошено 6-річного сина Кароля ***Міхая***, а регентську раду очолив брат прем'єр-міністра *В. Братіану*.

Румунія продовжувала залишатися монархією.

Економічний розвиток країни в 20-ті рр.

Аграрна реформа. У 1920–1921 рр. румунський парламент прийняв закони про аграрну реформу. Відчужувалися і підлягали викупу державні, королівські, поміщицькі та частина церковних земель. Вони повинні були продаватися безземельним і малоземельним селянам для того, щоб стабілізувати становище на селі, але викуповувати ці землі могли лише заможні селяни. На плечі селян лягли *високі викупні платежі*.

Аграрна реформа сприяла розвитку ринкових відносин у румунському селі, хоча в ньому збереглися численні *пережитки феодальних відносин:* залишки панщини, відробітки та інші. У національних окраїнах – *Бессарабії, Північній Буковині, Південній Добруджі* – під виглядом аграрної реформи селян зганяли з землі, яка передавалася румунським колоністам.

Пожвавлення промисловості. З 1921 по 1928 рр. було побудовано близько 1 тис. нових промислових підприємств. Видобуток нафти порівняно з довоєнним часом збільшився удвічі. Однак загострювалися *соціальні проблеми*. Заробітна плата румунських робітників була однією з найнижчих у Європі. Робочий день збільшився до 16 годин.

Економічна криза завдала удару Румунії вже в 1928 р. Найбільшої глибини криза досягла в 1931–1932 рр. Лише видобуток нафти постійно зростав. Багато банків і підприємств збанкрутували. У роки кризи різко погіршилася внутрішньополітична обстановка, результатом чого була часта зміна урядів. З 1929 по 1933 рр. перемінилося 10 кабінетів, майже усі вони очолювалися *націонал-цараністами*.

2. БОЛГАРІЯ

Економічне і політичне становище Болгарії наприкінці світової війни

Болгарія в роки Першої світової війни. Болгарія вступила в Першу світову війну в жовтні 1915 р. на боці *австро-німецького блоку* і на 1918 р. повністю виснажила свої людські й економічні ресурси. Затяжна війна вимагала мобілізації майже всього працездатного чоловічого населення, завдала значної шкоди промисловості, сільському господарству, ремісничому виробництву. У країні процвітала *корупція, зловживання владою.*

Криза влади. Навесні 1918 р. під впливом воєнних невдач Центральних держав частина керівництва країни почала виявляти невдоволення залежним становищем Болгарії в коаліції Центрального блоку. У країні посилювався ***антивоєнний рух***. Солдати вимагали припинення війни, відмовлялися йти в наступ, масового характеру набуло дезертирство. У селах селяни чинили опір командам, які проводили реквізиції.

За цих обставин правляча верхівка намагалася маневрувати. Цар ***Фердинанд I*** у червні 1918 р. сформував уряд із прихильників Антанти на чолі з ***О. Малиновим***. Проте жодних змін у політиці Болгарії не сталося.

Революційний рух у 1918–1919 рр.

Загострення ситуації восени 1918 р. У середині вересня 1918 р. болгарська армія зазнала поразки на *Салонікському фронті*. У відступаючій болгарській армії народилися гасла: *«На багнет винуватців розгрому!»*. Солдати рушили на столицю, щоб розправитися з царем. Царський уряд випустив із в'язниці популярних лідерів селянської партії *Болгарський землеробський народний союз (БЗНС)* ***О. Стамболійського і Р. Даскалова***, куди їх відправили за виступ проти війни і пронімецької політики болгарського керівництва. Їх випустили за умови, що вони переконають солдатів припинити повстання, але лідери БЗНС перейшли на бік солдатів.

Владайське повстання. На мітингу солдатів у Радомирі Даскалов проголосив повалення монархії і встановлення ***республіки*** в Болгарії. Він став командувачем повсталих військ, а Стамболійського було обрано президентом країни.

Олександр Стамболійський

а) Початок повстання. 18 вересня армія повстанців рушила на Софію. 29 вересня уряд, наляканий розвитком подій, підписав перемир'я з країнами Антанти. Болгарію почали окупувати війська країн-переможниць, а повстанці пішли далі і захопили село *Владай* неподалік від столиці.

б) Поразка повстанців. Уряд за допомогою передислокованої німецької дивізії в бою 30 вересня завдав поразки повстанцям. Виступ солдатів був затоплений у крові.

в) Зміна ситуації в країні після Владайського повстання. Болгарія першою з країн *Четверного союзу* вийшла з війни. Цар Фердинанд відрікся від престолу на користь свого сина, який був проголошений царем під іменем ***Борис III***. Уряд Малинова склав свої повноваження. Сформований коаліційний уряд ***Тодорова*** почав здійснювати демократичні перетворення.

У країні поширювався вплив *лівих партій*, здебільшого *БЗНС*. Активізувалася *партія «тісних» соціалістів*, яка була різновидом більшовицької партії на болгарському ґрунті.

Політика уряду О. Стамболійського

Формування уряду Стамболійського. На перших післявоєнних парламентських виборах у серпні 1919 р. перемогу одержали *ліві сили – БЗНС і Болгарська комуністична партія (БКП)*, утворена в травні 1919 р.

Лідер БЗНС ***О. Стамболійський*** сформував уряд разом із *Народною* і *Прогресивно-ліберальною партією*. «*Тісняки*» не увійшли до уряду.

27 листопада 1919 р. держави Антанти підписали в *Нейї-сюр-Сен* (поблизу Парижа) мирний договір з Болгарією *(Нейїський договір)*. За цим договором, *Південна Добруджа* передавалася *Румунії*, *Західна Фракія – Греції*, чотири округи на заході країни – *Королівству сербів, хорватів і словенців*. Болгарія втратила вихід до *Егейського моря*. Запроваджувалися обмеження для армії та флоту. Болгарія повинна була виплатити 2 250 млн золотих франків у рахунок репарацій.

У Софії відбулася масова демонстрація проти грабіжницьких умов Нейїського договору, зростання податків і дорожнечі. 27 грудня 1919 р.

Болгарія після Першої світової війни

Кордони Болгарії в 1919 р.

Території, загублені Болгарією згідно Нейнської мирної угоди: 1 – Тимок, 2 – Цариброд, 3 – Босилеград, 4 – Струмица, 5 – Південна частина Кюстенджикського району,6 – Західна Фракія, 7 – Частина Адріанопольського округа, 8 – Південна Добруджа

Соціально-економічні реформи уряду Стамболійського

Державний переворот у червні 1923 р.

Підготовка державного перевороту. На

Державний переворот і його наслідки.

пражене *Борисом III*, у ні

Вересневе повстання 1923 р.

туп

іст

пена платня ві
пка
мав

истів.

мови» (
мав давні дло
програму, яка б
ламентських м
ронених раніш
Болгарську робітничу партію

ПИТАНН ІНЯ

І. Для перевірки зна

1. Якими були наслідки
2. Які території увійшли
3. Сформулюйте основ
4. Хто очолив болгарсь
5. Назвіть території, які
6. Яка подія відб

ІІ. Для систематизації н

1. Якою була по
2. Визначте осо
3. Які основні р
4. У чому прояв
5. Які цілі й насл

ІІІ. Для обгов

1. У чому полягає
2. Чи м

923 рр.

Болгарії 19

р

ПИ СВОЇМ

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ДАТИ

27 вересня 1918 р......
29 вересня 1918 р......
27 листопада 1919 р...... підписан
березень 1923 р......
червень 1923 р......

го договор
гції Румун

§26. Найважливіші досягнення в галузі освіти, науки і техніки

1. УДОСКОНАЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ. ЗРОСТАННЯ РІВНЯ ЗАГАЛЬНОЇ І ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ Й АМЕРИКИ

Масовий характер освіти. Зміна її структури і змісту. Новий технічний рівень виробництва, його ускладнення і спеціалізація, масовий характер і стандартизація вимагали поліпшення загальноосвітнього рівня та технічної підготовки населення. У XX ст. істотно змінювались структура і зміст освіти в різних країнах, вона ставала все більш масовою і доступною.

Змін зазнавав *зміст* освіти, що було обумовлено *нагромадженням і систематизацією* знань у різних галузях науки. Визначилась *спеціалізація і диференціація* освіти. Освіта все більше набувала *прикладного характеру*.

Особливості розвитку освіти в різних країнах. США. У США раніше, ніж в інших країнах, була впроваджена *загальна безкоштовна початкова і середня освіта*. У 1920-ті рр. багато штатів ухвалили закони про *загальну середню освіту*, що забезпечило доступ до неї широких верств населення. Професійні школи, молодші коледжі випускали висококваліфікованих робітників. Система *вищої освіти* включала університети, інститути, коледжі з різними термінами навчання. Провідними навчальними закладами, всесвітньо відомими науковими центрами ставали *Гарвардський, Стендфордський, Прінстонський, Колумбійський, Єльський університети, Массачусетський технологічний інститут* та інші.

У Британії в 1918 р. був оприлюднений закон про освіту, за яким діти з 5 до 14 років обов'язково повинні були навчатися в школах. *Лондонський, Кембриджський, Оксфордський, Единбурзький університети* – стали своєрідною Меккою для кращих наукових сил світу і залучали талановиту молодь з багатьох країн *Європи, Америки, Азії та Африки*. Освіта ставала доступною для різних соціальних верств суспільства. З 1920 р. жінки могли одержувати вищу освіту в Оксфорді.

Франція. Ще наприкінці XIX ст. в країні було обов'язкове навчання дітей незалежно від статі з 6 до 13 років. На початку XX ст. була затверджена нова структура середньої школи, яка зрівняла класичні та реальні навчальні заклади у праві надання подальшої освіти.

Німеччина. Центрами освіти і зосередження наукових сил країни стали *Гейдельберзький, Кельнський, Лейпцизький, Берлінський університети*.

У Радянській Росії **наркомат** освіти прийняв у 1918 р. радикальну програму розвитку безкоштовної, обов'язкової й атеїстичної освіти. Одним із головних завдань «культурної революції» було формування нової «соціалістичної культури». Разом з тим нова влада багато зробила для ліквідації безграмотності в країні, де на 1917 р. 75 % населення не вміло читати і писати. Розвивалося навчання мовами народів СРСР, на 1921 р. у країні нараховувалося 244 вузи. При багатьох з них

діяли *робітфаки* (робітничі факультети), які здійснювали підготовку робітничої молоді для одержання вищої освіти. Проте система освіти, як і все культурне життя країни, була підкорена *ідеологічним догмам* влади.

У міжвоєнний період соціальна і практична значимість освіти в усьому світі помітно зросла, але в тоталітарних державах вона була поставлена на службу правлячим у них режимам.

2. НАЙВАЖЛИВІШІ ДОСЯГНЕННЯ НАУКИ

Фізика. 1920–30-ті рр. були етапними в розвитку багатьох наук і насамперед фізики. У 1897 р. англійський фізик ***Дж. Томсон*** відкрив першу елементарну частку, яка входить до складу атома – *електрон*. У 1901 р. німецький фізик ***М. Планк*** встановив, що енергія виділяється не суцільним потоком, а окремими *пучками – квантами*. За розробку квантової теорії відомому вченому у 1918 р. було присуджено *Нобелівську премію*.

Нобелівські премії – міжнародні премії, названі на честь їхнього засновника шведського інженера-хіміка, винахідника динаміту А. Б. Нобеля. Присуджуються щорічно з 1901 р. за видатні роботи в галузі фізики, хімії, медицини і фізіології, економіки (з 1969), літератури, за діяльність у зміцненні миру.

Медаль Нобелівського лауреата

У 1905 р. німецький фізик ***А. Ейнштейн*** заклав основи теорії відносності, яка змусила переглянути багато традиційних уявлень про простір, час і рух. Визначаючи рух світла у вакуумі, залежність його напрямку і швидкості від джерела світла, вчений зробив висновок, що абсолютного, незалежного від спостерігача, простору і часу не існує.

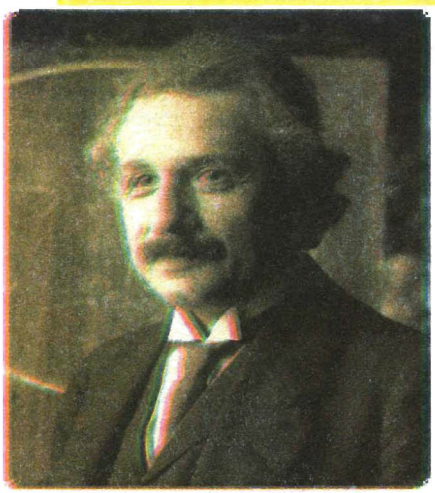

Альберт Ейнштейн

Ейнштейн Альберт (1879–1955) – видатний фізик-теоретик, один із засновників сучасної фізики, почесний іноземний член АН СРСР (1926). Народився у Німеччині в м. Ульм, жив у Швейцарії (з 1893), Німеччині (з 1914) і США (з 1933). Створив спеціальну і загальну теорію відносності. Відкрив закон взаємодії маси й енергії. Автор основних праць з квантової теорії; запровадив поняття фотона (1905), встановив закон фотоефекта, основний закон фотохімії. З 1933 р. працював над проблемами космології і єдиної теорії поля. У 30-ті рр. активно виступав проти фашизму і війни; у 40-ві рр. – проти застосування ядерної зброї. У 1940 р. підписав лист президенту США про небезпеку створення ядерної зброї в Німеччині. У 1921 р. удостоєний Нобелівської премії.

Значний внесок у розвиток сучасної теоретичної й експериментальної фізики зробив видатний італійський фізик ***Е. Фермі***, один із творців ядерної і нейтронної фізики, Нобелівський лауреат.

Розглянувши закони мікросвіту з позицій теорії відносності, відомий англійський учений ***П. Дірак*** у 1926–1927 рр. розробив новий напрямок фізичного знання – *релятивістську квантову механіку*.

У 1932 р. американський учений ***К. Андерсон*** знайшов цю «античастку» у складі космічних променів і назвав її *позитроном*. Було також установлено, що при деяких умовах електрони і позитрони можуть взаємопоглинатися, перетворюючись на частки електромагнітного випромінювання *(фотони)*, чи, навпаки, виникати з фотонів. У цьому ж році англійський фізик ***Дж. Чедвік*** відкрив ще одну елементарну частку – *нейтрон*, – що не мала електричного заряду. Завдяки цьому відкриттю фізична інтерпретація періодичної системи елементів була в цілому завершена.

Відомий голландський фізик ***П. Дебай*** розширив знання про зв'язки між *атомами і молекулами*. Він розробив дипольну теорію діелектриків, а також рентгенівський метод дослідження полікристалічних матеріалів.

Досягнення фізики мали вплив і на інші науки. Поняття і методи, вироблені при вивченні мікросвіту, засвоювалися та застосовувалися в біології, хімії і медицині, збагачували всі галузі природознавства.

Математика. Універсального значення для природознавства у 1920-і рр. набули досягнення *математичних наук* – дослідження в галузі математичної логіки, теорії чисел, функціонального аналізу, топології та інші.

Найбільших успіхів досягли математичні школи в *Німеччині, Франції, СРСР, США*. Широку популярність здобули праці відомих математиків ***Д. Гільберта*** *(Німеччина)*, ***Ж. Адамара*** *(Франція)*, ***І. Виноградова*** *(СРСР)*, ***Дж. Біркгофа*** *(США)*.

Астрономія. Радіус доступної для досліджень частини Всесвіту надзвичайно збільшився. У 1930 р. за допомогою фотографії була відкрита дев'ята планета нашої сонячної системи – *Плутон*, існування якої раніше було визнано в результаті відповідних обчислень. Було відкрито безліч інших *Галактик*, що до цього здавалися скупченням первинної матерії. Те, що ці «скупчення» є «позагалактичними» (розташованими за межами нашої Галактики) зоряними системами, довів ***К. Лундмарк*** у 1920 р.

Біофізика і біохімія. Широке застосування фізичних і хімічних методів у дослідженнях з біології привело до створення *біофізики і біохімії*.

Учені проникли в таємниці будови *білка*, розпочали вивчення процесів *обміну речовин*, знайшли, а потім і отримали штучно *перші вітаміни й антибіотики* (стрептоміцин, пеніцилін). У дослідженні біологів використовувалися рентгеноскопія, електронні мікроскопи.

Медицина. У медицині почали використовуватися *електрокардіографи і електроенцефалографи* – апарати для дослідження діяльності серцевого м'яза і головного мозку. Великого прогресу було досягнуто у дослідженні живих тканин.

3. ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС

прогрес.